

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV VÄST, DOKUMENTATION AV FÄLTARBETSFASEN 2004:2
ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Aplared – en gårdstomt från tidigmodern tid

Västergötland, Ljushult socken, Aplared 1:29, RAÄ 53

*Christina Rosén och Mattias Öbrink,
med bidrag av Karin Viklund*

DAFF

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV Väst

Kvarnbygatan 12

431 34 Mölndal

Växel: 031-33 42 900

Fax: 031-33 42 901

e-post: uvvast@raa.se

e-post: fornamn.efternamn@raa.se

www.raa.se/uv

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, 801 82 Gävle. Dnr L1999/3

© 2004 Riksantikvarieämbetet

UV Väst, Dokumentation av fältarbetsfasen 2004:2

ISSN 1650-xxxx

Utskrift Elanders Infologistics Väst AB, Göteborg, 2004

Innehåll

Inledning	4
Undersökningens förutsättningar	4
Bakgrund	4
Målsättning	6
Metod	6
Resultat	7
Fas 1. Tidig medeltid, 1000-tal till 1300-tal	7
Fas 2. 1500-talets början till 1600-talets andra hälft	8
Fas 3. 1600-talets andra hälft till 1800-talets mitt	11
Fas 4. 1800-talets mitt till 1964	18
Utvärdering av undersökningsplanen	19
Materialets potential	20
Forskningsområden	20
Aplared som metodutveckling	22
Referenser	22
Administrativa uppgifter	24
Bilaga 1. Aplared – arkeobotanisk analys av jordprover	25
Allmänt	25
Provbehandling	25
Tolkningar	25
Sammanfattning	27
Referenser	27
Provernas innehåll	27
Bilaga 2. ¹⁴ C-dateringar	29
Tabellförteckning	30
Figurer	30
Listor	30

Sommaren 2003 undersöktes en gårdstomt strax utanför Borås, Aplared i Ljushults socken. Gården är känd från 1500-talet och övergavs på 1960-talet. Undersökningen visade att det funnits verksamhet på platsen redan under tidig medeltid. Därefter har platsen eventuellt legat öde för att sedan återupptas vid 1500-talets början. Vi kunde dokumentera flera bebyggelsefaser från 1500-talet och framåt och en stor mängd fynd samlades in.

Inledning

Slutundersökningen av Aplared 1:29, RAÄ 53 i Ljushults socken, utfördes enligt beslut av Länsstyrelsen i Västra Götalands län och bekostades av Vägverket. Anledningen till undersökningen var ombyggnaden av väg 27 på sträckan Kråkered–Aplared.

Aplared var en ensamgård i ett tämligen glesbefolkat inlandsområde strax sydost om Borås. Gårdstomten låg på krönet och sluttningarna av en liten moränbunden bergsrygg. Det äldsta skriftliga omnämnandet finns i den första statliga jordeboken från 1542. Gården var bebodd fram till 1964. Boningshuset revs våren 2003.

I oktober 2002 genomförde Riksantikvarieämbetet UV Väst tillsammans med Kula HB en arkeologisk förundersökning på platsen. Man gjorde en agrarhistorisk dokumentation och analys samt provschaktning och provgrävning för att undersöka omfattningen av den äldre bebyggelsen (Connelid & Lindman 2003).

Undersökningens förutsättningar

Bakgrund

Området

Aplared är beläget i Kinds härad, i utkanten av Ljushults socken. Området kring gården är kuperat och karaktäriseras av idag skogbeklädda höjdparter och låglänta fuktiga partier däremellan. Flera mindre sjöar finns i närheten.

Socknen består i huvudsak av ensamgårdar; endast Gränd är en något större by, med sex hemman i det äldre kamerala materialet. I socknen finns också säteriet Arnäsholm med anor åtminstone sedan 1500-talet.

Fornlämningsbeståndet runt Aplared är glest, liksom i socknen i övrigt. Den förhistoriska bygden verkar ha haft sin tyngdpunkt kring Frisjön i södra delen av socknen, där flera stenåldersboplatser påträffats. I övrigt karaktäriseras fornlämningsbilden främst av fossil åkermark, särskilt områden med röjningsrösen. Dessa vittnar om bebyggelse under brons- och järnålder, även om boplatser från denna tid inte är kända. Också i området omedelbart sydost om Aplareds gårdstomt finns en del fossila former. Dessa är dock sannolikt av medeltida ursprung (Connelid & Lindman 2003)

Aplared ligger i en gränsbygd; dels gården som sådan med sitt läge ytterst i socknen, dels socknen som ligger på gränsen till Marks och Ås härader. Områdets medeltida tyngdpunkt tycks ligga längs ridvägen vid Ätradalen upp till Åsunden. De många borgarna, krigsskådeplatserna och senare säterierna vittnar om detta. Aplared och Ljushult ligger dock något utanför detta område.

Skriftliga källor

Namnet Aplared är inte belagt förrän i den första statliga jordeboken 1542. Ortnamnets efterled syftar på röjning, nyodling och förleden på apel. Således ”röjningen vid aplarna” (OÄL). Namn med efterleden -red, -ryd brukar traditionellt anses ha uppkommit under den tidigmedeltida bebyggelseexpansionen; senare undersökningar har dock visat att det i

flera fall har funnits bebyggelse på platser med till synes medeltida namn redan under förhistorisk tid (Mascher 1993). När Aplared nämns första gången har gården jordnaturen krono. Därefter går den relativt snart över till frälse.

Ljushults socken förekommer i en del medeltida brev, från 1300-talets början och framåt, vilka visar på ett påtagligt intresse för socknen från kronans och frälsets sida. De gårdar som berörs är Boa, Berg, Hökhult och Udden samt en eller flera gårdar som endast nämns som gårdar i Ljushult. En av dessa testamenteras till Gudhems kloster 1312.

Aplared förekommer som sagt inte i dessa sammanhang. Som vi kommer att se nedan, är det inte ens säkert att gården var i bruk vid denna tid.

Det äldre lantmäterimaterialet

Den första bilden av bebyggelsen på Aplared får vi genom två 1600-talskartor. Från 1648 finns en geometrisk jordebokskarta utförd av Kiettil Clason. Denna karta visar en typisk ensamgård i skogsbygd med bebyggelsen markerad med en husschablon.

Från 1699 finns en geometrisk avmätning utförd av lantmätaren Peter Brodthagen. Här redovisas bebyggelsen i detalj. Den består då av ett mindre boningshus i söder och en något större ekonomibyggnad strax norr om detta. Bebyggelsen tycks ligga på samma plats som på 1648 års karta. På kartan från laga skiftesförrättningen 1862–63 ligger bebyggelsen i samma läge som idag (Connelid & Lindman 2003, s. 9 ff).

Odlingslandskapet

Inom ramen för förundersökningen utförde Kula HB en agrarhistorisk dokumentation och analys av fornlämningsmiljön kring Aplared. Den agrara miljön kring Aplared karaktäriseras av ett äldre inägolandskap som är välbevarat och innehållsrikt. Söder och öster om bebyggelsen påträffades fossila former som kan ha hög ålder. I första hand rör det sig om hak och terrasskanter. I flera fall sammanfaller dessa med åkerbegränsningar på 1600-talets kartor och kartan från laga skifte 1862–63 (fig. 6).

Även inom bebyggelseområdet finns objekt som kan vara spår av agrar aktivitet. Däremot saknas de röjningsröseområden och partier med bandparcellerad mark som är karaktäristiska för brons- och järnålderns odlingssystem i denna del av Västsverige. De fossila odlingsspåren antyder därmed ett medeltida ursprung för Aplared (Connelid & Lindman 2003, s. 15 f).

I texten till 1648 års karta nämns att det finns 200 humlestänger vid gården. På 1699 års karta finns runt bebyggelsen ett par kålgårdar och en humlegård. Ytterligare en humlegård finns öster om bebyggelsen. Inom bebyggelseområdet påträffades vid den agrarhistoriska dokumentationen terrasskanter som kan vara ytterbegränsningarna för 1600-talets kålgårdar (Connelid & Lindman 2003, s. 11).

Bebyggelselämningar

Vid förundersökningen fann man bebyggelsespår av olika slag. De olika sökschakten innehöll stenpackningar, syllstenar, olika typer av nedgrävningar och kulturlager. Fynden bestod i huvudsak av keramik, glas och

byggnadsdetaljer från historisk tid. Man menade sig ha lokaliserat bebyggelsen från 1699 års karta något väster om dagens byggnader, liksom möjligen ett ännu äldre skikt (Connelid & Lindman 2003, s. 17 ff).

Målsättning

Ett syfte med slutundersökningen i Aplared var att studera bebyggelsens ursprung och utveckling, bland annat genom att söka efter en förmodad etableringsfas, kanske från yngre järnålder/medeltid. Vidare avsåg man att spåra bebyggelsens rumsliga struktur och omflyttning inom tomten. Andra frågeställningar var om platsen använts för tillfälligt svedjebruk innan gården etableras och om det fanns kontinuitetsbrott i användningen av platsen (Lindman 2003, s. 4 f).

Slutundersökningen förväntades vidare ge möjligheter att genom iakttagelser av åkersystem och röjningar söka spår efter hur marken arrangerats och utnyttjats, liksom möjlighet att genom studier av den kålgård och de humlegårdar som finns i det äldre kartmaterialet studera delar av odlingshistorien, som grödor och matproduktion (Lindman 2003, s. 4 f).

Ovanstående målsättningar hade formulerats i undersökningsplanen före undersökningens början. När undersökningen påbörjades blev ytterligare ett par frågekomplex aktuella. Det ena gällde gårdens materiella kultur sedd i ljuset av det faktum att den ligger i Sjuhäradsbygden, med en omfattande småskalig hantverksproduktion och knallehandel. Var det möjligt att i fyndmaterial eller andra källor spåra någon sådan verksamhet på gården?

Det andra var förhållandet mellan Aplared och de vid 1600-talets början grundade städerna Borås och Göteborg. Påverkades förhållandena på gården av närheten till dessa städer och hur var detta i så fall synligt i den materiella kulturen?

Metod

När undersökningen påbörjades fanns husgrunderna från den yngsta bebyggelsen kvar. I övrigt var ytan bevuxen med gräs och sly. I ett första skede avbanades undersökningsområdet med maskin. Då togs i huvudsak endast grässvål, en del av matjorden och delar av husgrunderna bort. Då det fanns mycket sten och bergspartier, vilket försvårade schaktningsarbetet, fick stora delar av undersökningsområdet därefter rensas för hand. I samband med rensningen tillvaratogs en del lösfynd, vilka mättes in vartefter de insamlades.

På delar av ytan fanns anläggningar som låg på olika djup. Här gjordes ytterligare en avbaning när de ytligare belägna anläggningarna undersökts. Detta gäller framför allt området kring hus 7, smedjan, vilken upptäcktes först efter den andra avbaningen.

Arkeologiska och topografiska objekt har mätts in med totalstation. Anläggningar, förutom lager, har snittats och dokumenterats med profilritningar i skala 1:20. Vid undersökning av kulturlager användes inget rutsystem. Dessa grävdes i stället single-context som hela enheter och fynden mättes in med totalstation där de påträffades. Fördelarna med

detta förfarande är att man får större överblick över strukturer i och under det lager man undersöker och att man får en bättre bild av fyndspridningen.

Även fynd från andra anläggningar, liksom lösfynd har, mätts in med totalstation där de framkom. I princip har samtliga fynd mätts in, ett förfarande som i hög grad underlättar en vidare analys av spridnings- och depositionsmonster. Likaså mättes kol- och miljöprover in.

Stor vikt lades vid att klargöra anläggningarnas stratigrafiska relationer. I flera fall var den stratigrafiska följden komplex, med anläggningar och lager tillhörande flera olika faser. Här blev det nödvändigt att upprätta matriser för att klargöra de stratigrafiska relationerna, för att därmed kunna avgöra vilken fas olika anläggningar tillhörde.

Fotodokumentation har gjorts med digitalkamera. Materialet från slutundersökningen har registrerats i Intrasis.

Resultat

Lämningar efter bebyggelse kunde iakttas på flera ställen inom den undersökta ytan (fig. 7). De representerar av allt att döma olika kronologiska faser i gårdens historia. Gårdsbyggnaderna verkar ha flyttats vid flera tillfällen, något som också kan iakttas i det äldre kartmaterialet.

Den äldsta fasen (fas 1) innehåller inga bebyggelselämningar, men väl fyndmaterial och någon enstaka anläggning som antyder att någon form av aktivitet ägt rum på platsen. Bebyggelselämningarna representerar av allt att döma tre huvudfaser (fas 2–4), vilka sannolikt vid en närmare analys kan delas in i flera underfaser med olika ombyggnader av gårdens hus. Kronologiskt representerar de olika faserna följande perioder:

- Fas 1. Tidig medeltid, 1000-tal till 1300-tal.
- Fas 2. 1500-talets början till 1600-talets andra hälft.
- Fas 3. 1600-talets andra hälft till 1800-talets mitt.
- Fas 4. 1800-talets mitt till 1964.

Den yngsta fasen dokumenterades i huvudsak endast genom inmätning av husgrunder. Ett visst fyndmaterial tillvaratogs också från denna fas, till stor del bestående av lösfynd som samlades in från matjorden i samband med avschaktning och rensning. Grunderna till 1900-talets bebyggelse och terrasserings karterades – delar av detta arbete gjordes redan i förundersökningsskedet. Nedan skall de olika fasernas lämningar kort beskrivas. Se också de separata anläggningsbeskrivningarna.

Fas 1. Tidig medeltid, 1000-tal till 1300-tal

Inga bebyggelselämningar har med någon säkerhet kunnat knytas till denna fas. Den yttrar sig endast genom förekomsten av några skärvor i östersjökeramik och äldre svartgods samt en sländtrissa i täljsten, mycket lik dem som påträffats på den tidigmedeltida storgården Varla i norra Halland (Lundqvist & Schaller Åhrberg 1997) samt en ¹⁴C-datering.

Skärvorna och sländtrissan (fig. 8) påträffades i redeponerade lager, dock i huvudsak inom ett begränsat område kring den bebyggelse som kallats hus 1. De går därför inte att knyta till några anläggningar, med undantag för en skärva i äldre svartgods som påträffades i A3097, som

stratigrafiskt tillhör fas 2. Den begränsade utbredningen av fynden medför dock att man kan spekulera i om en tidigmedeltida bebyggelse funnits på den plats där hus 1 byggdes under 1600-talets senare del. Denna tidigmedeltida bebyggelse har i så fall utplånats av de senare aktiviteterna.

Östersjökeramikens uppträdande i Västergötland kan i huvudsak dateras till 1000-talet, med förbehållet att fynden och dateringarna är få. Kärnen är av allt att döma av lokal tillverkning och typen har använts ännu under 1200-talet (Roslund 2001, s. 192 ff).

De övriga kärnen i äldre svartgods har en mer generell datering till vikingatidens slut och medeltidens början. De är gjorda i en lokal tradition med rötter i vikingatida keramikproduktion, som av allt att döma fortsatt en bra bit in i medeltiden.

En anläggning kan knytas till denna fas, härden A4518. Den ligger stratigrafiskt under hus 1 och de lämningar som knutits till fas 3. Härden har ¹⁴C-daterats till i huvudsak 1300-tal, med en topp som motsvarar perioden 1315–1355 AD (bilaga 2).

Fas 2. 1500-talets början till 1600-talets andra hälft

De lämningar som kan knytas till fas 2 var i huvudsak belägna under det tjocka matjordslagret i det område som var kålgård och humlegård på 1699 års karta. När matjorden schaktats bort, framträdde ett flertal olika anläggningar. Det rörde sig om kol- och brandlager, en ränna, kulturlager, en brunn, en stenpackning, en stenläggning, syllstensrader, stenlyft (gropar efter borttagna stenar) och härdar. I den västra delen av området fanns en stuka (förvaringsgrop för rotfrukter) och i den södra delen av området ett antal pinnhål.

Några av lämningarna tolkades som resterna av ett hus, kallat hus 8. Flera av lämningarna kunde dock inte tolkas med någon rimlig säkerhet. Sannolikt är det fråga om spår efter ytterligare byggnader och aktiviteter kring gården. En stenläggning, som tolkades som en fägata, påträffades också här (se figur 9).

Hus 8

Bebyggelselämningarna framkom vid bortschaktandet av matjordslagret A2106. Lämningarna täcktes delvis av kulturlager och bestod av två syllstensrader, två stenpackningar, stenlyft och härdar. En matris har upprättats över de stratigrafiska relationerna (fig. 12).

Det är något oklart hur relationerna mellan dessa anläggningar ser ut och vilka funktioner de haft. Följande tolkningsförslag av platsen finns:

Med tanke på att syllstensraderna ligger direkt på alven och alltså längst ner stratigrafiskt sett, är det troligt att de representerar den första "händelsen" på platsen. En stenpackning (A9689) ligger också på alven och kan därmed också tillhöra ett äldsta skede på platsen. Även A10311, en markyta, verkar vara knuten till en äldsta bebyggelsefas. Övriga anläggningar, som skulle kunna tolkas som tillhörande en äldsta fas på platsen, är några stenlyft som passar in i en tänkt vägglinje. Stenlyft A9935 passar in i husets tänkta norra hörn, problemet med denna anläggning är dock att inga stratigrafiska relationer finns dokumenterade.

Hur de anläggningar som ligger väster om syllstensrad A20011 är relaterade till ett eventuellt hus är svårt att avgöra. Stenlyften A9052, A8977, A7784 och A11124 kan vara spår efter syllstenar. Stenläggningen A11273 som delvis ligger på en berghäll kan vara resterna av en golvyta eller en gårdsplan (fig. 10–11).

Figur 10 och 11 visar två olika tolkningsförslag: ett där syllstenraderna och stenpackning A9689 ingår i en byggnad (fig. 10) och ett som ser ut som nyss nämnda, men med en förstuga eller tillbyggnad där anläggningarna väster om syllstensraden A20011 ingår (fig. 11). I båda fallen tolkas stenpackningen A9689 som resterna av en eldstad. A10311 tolkas som en golvyta i huset.

Anläggningarna väster om syllstensraden A20011 skulle också kunna tillhöra en yngre bebyggelsefas, antingen i form av till/ombyggnad av det tidigare huset eller som en nybyggnad efter att den gamla raserats. Det är svårt att avgöra om härdarna A7880 och A7892 kan relateras till byggnader på platsen. De har inga direkta stratigrafiska relationer till de anläggningar som förts till hus 8 utan ligger lite ”vid sidan av”. De kan möjligen ha tillhört byggnader som i övrigt har utplånats, alternativt kan de kan härröra från någon utomhusaktivitet.

A9, brunn

Inom området för hus 8 påträffades en liten stenskodd brunn (fig. 13). Den ligger stratigrafiskt över de anläggningar som relaterats till huset (d.v.s. den är nedgrävd från en högre nivå) och den skulle kunna tillhöra en yngre fas. Eventuellt har den anlagts i samband med att gårdsbyggnaderna flyttades från denna plats. Brunnen har senare fyllts igen och täckts av matjord.

A10, fägata?

De anläggningar som ingår i A10 misstänktes först vara rester av ett uthus (fig. 14–15). Större delen av A8822 skulle då ha utgjort golvet. Den del av A8822 som framkom under A8499 skulle kunde ha legat utanför det tänkta huset och vara en del av gårdsplan. Kulturlagret A8499 skulle därmed ha avsatts utanför huset.

En senare tolkning är att anläggningarna är delar av en fägata. Den djupare delen av A8822 var mycket fuktig och troligen rinner vattnet utmed berget och samlas här. Stenpackningen skulle då kunna vara en utfyllnad av ett lägre och eventuellt fuktigt parti utmed fäгатans sträckning, detta för att man någorlunda torrskodd skulle kunna ta sig förbi en sank svacka. Om A10 verkligen är en fägata är svårt att säga. Tolkningen får ses som preliminär.

Brandlagret A8991

Detta lager ligger tillsammans med A3097 (ett kolblandat kulturlager, ej markerat på plan) stratigrafiskt över de anläggningar som relaterats till hus 8 och på samma stratigrafiska nivå som brunnen A9. Troligen representerar det avslutningen av fas 2, antingen genom att hus 8 har brunnit eller genom att man brandröjt ytan inför anläggandet av kålgården (se matris, fig. 12).

Makrofossilprover från brandlagret innehöll blandat material från köksavfall, med pors som dominerande inslag. Porsen har antagligen använts till ölbrygning (se vidare bilaga 1).

Fynden

Fynden från fas 2 är relativt få sett i relation till de yngre faserna. Det största antalet fyndenheter består av bränd lera, vilken i huvudsak samlades in från de högre belägna kolblandade lagren. En del brända, och enstaka obrända ben samlades också in från kulturlager. En del keramik påträffades, i huvudsak yngre rödgods (12 skärvor totalt, 10 i rödgods). Järnföremål, främst i form av spik och hästkosöm var också en av de större fyndkategorierna. Kritpipor påträffades främst i A3097, som stratigrafiskt representerar ett yngre skede av fas 2.

Godstyp	Antal skärvor	Kärltyp
Flintgods	1	
Rödgods y	9	
Rödgods y	1	Skål
Svartgods ä	1	

Tabell 1. Fördelningen av keramikfynd i fas 2.

Material	Typ	Antal fragment
Ben	Brända ben	24
Ben	Käke+tänder	6
Ben	Tand	2
Ben	Tänder+ben	8
Bränd lera		132
Bränd lera	Bränd lera?	1
Flinta	Bränd flinta	2
Järn		13
Järn	Hästkosöm	2
Järn	Spik	3
Järn	Spik+hästkosöm	4
Kritpipa		11
Kvarts		1
Tegel		1
Tegel	Takpanna	1

Tabell 2. Fördelningen av övriga fynd i fas 2.

Dateringar

Dateringen av fas 2 är ganska vag. Stratigrafiskt sett är fasen den äldsta och kartan från 1699 antyder att byggnaderna vid denna tidpunkt låg något öster/sydost om hus 8. Jordeboksbelägget från 1542 är också en hållpunkt i sammanhanget, liksom den totala frånvaron av fynd från senmedeltid, vilket antyder att bebyggelsen uppkommit (eller nyupptagits) först under 1500-talet. Men om det var en nyupptagen gård, något som också jordnaturen krono antyder, så bör den ha existerat en tid innan den

togs upp till beskattning. En tänkbar datering för gårdens etablering blir därmed 1520–30-tal.

Om den kålgård som finns markerad på 1699 års karta har legat på platsen för hus 8, innebär detta att huset måste ha flyttats därifrån senast under 1600-talets senare del. Hus 8 kan därmed vara resterna av Aplareds äldsta bebyggelse, från 1500- och tidigt 1600-tal.

Det lilla keramikmaterialet, bestående av yngre rödgods, motsäger på intet sätt denna datering, även om det är svårdaterat i sig. En mynnings-skärva från en trefotsgröta (fig. 17), funnen stratigrafiskt underst i fasen, har dock en karaktäristisk dekor som i andra sammanhang har daterats till 1500-talet, t.ex. i Nya Lödöse (Carlsson & Rosén 2002, s. 85).

Stenpackningen/eldstaden A9689 i hus 8 har ¹⁴C-daterats till i huvudsak 1500-tal (1480–1530 alt. 1560–1630 AD, se bilaga 2). Dateringen faller därmed väl in i det resonemang som förts utifrån fynd och jordeboksbelägg.

I lager som stratigrafiskt sett tillhör de yngre i fasen påträffades kritpipor. De uppträder framför allt i det kolblandade lager A3097 som överlagrar hus 8. Kritpiporna består av skaftdelar och är svårdaterade; de mer karaktäristiska fragmenten förefaller dock vara från 1600-talet. De stärker därmed uppfattningen att gårdsläget övergavs under 1600-talets mitt eller andra hälft. Gården kan ha brunnits eller bränts i samband med krigshärjningar; ett alternativ är att man brandröjt området i samband med att kålgården anlades.

Fas 3. 1600-talets andra hälft till 1800-talets mitt

Denna fas omfattar flera olika slags verksamhet och minst tre byggnader kan relateras till fasen. Hus 1 har antagligen varit bostadshus, hus 2 bör ha varit en ekonomibyggnad och hus 7 tolkas som en smedja. Med tanke på att fasen omfattar en period om ca 200 år har gårdens hus sannolikt byggts om vid flera tillfällen. Det har dock varit svårt att urskilja dessa olika underfaser, inte minst beroende på att området varit intensivt nyttjat fram i modern tid och att det i stort sett inte fanns några ostörda lager.

I princip alla kulturlager var alltså redeponerade, vilket klart framgick av fyndspridningen. Särskilt gäller detta lager A342, som täckte ett större område ovanför hus 1. I detta lager fanns såväl tidigmedeltida keramik som flintgodsskärvor. Varifrån detta material har kommit är oklart. Men det är tydligt att en omfattande flyttning av massor ägt rum under de senaste 100–150 åren, i synnerhet i området söder och sydväst om det yngsta bostadshuset. Redeponeringen påverkar naturligtvis möjligheterna att rekonstruera och datera byggnadslämningarna.

Kålgården

Några av lämningarna i och under matjordslagret i kålgården (A2106) kan relateras till en agrar fas som torde höra till kålgårdens användningstid. Dit hör brunnen (A9) som beskrivits ovan, en grop eller stuka (A11190) och några pinnhål som antagligen kommer från humlestötar (fig. 16). Exakt när kålgården anläggs är oklart men då den finns med i det äldsta kartmaterialet torde den ha anlagts före 1699. På den äldsta

kartan från 1648 är området kring gården så schablonmässigt karterat att det inte framgår om kålgården finns redan då.

Brunnens datering är oklar. Den är grävd genom det äldsta husets tänkta golvyta (A10311), och bör därför vara yngre än detta hus. Frågan är om brunnen och stukan hör till samma fas som pinnhålen. Rent teoretiskt skulle brunnen kunna höra till den yngsta delen av fas 2.

Även dateringen av gropen A11190 är oklar. I fyllningen till den låg ett kritpipsskafat men inget daterbart material i övrigt. Gropen ligger i anslutning till den tänkta förstugan/tillbyggnaden av hus 8 och skulle kunna tillhöra denna, men den kan också vara en förvaringsgrop (stuka) i anslutning till kålgården. Makrofossilprovet från gropen innehöll inga ledtrådar till hur den använts (bilaga 1).

Från matjorden i kålgården togs makrofossilprover på olika djup. Materialet innehöll i huvudsak rester av köksavfall med brända ben, fragment av sädeskorn, pors och pilört. En del av detta – krossad malt och pors – torde vara rester från ölbryggning. Köksavfall har uppenbarligen använts som jordförbättring i kålgården.

I brunnens fyllning fanns bl.a. hallonkärnor. Hallon kan ha slagit upp här i samband med den brand som avslutar fas 2. Se vidare bilaga 1.

Hus 1

Området täcktes av ett kulturlager A342. Under kulturlagret fanns A2483, tolkat som en golvyta eller ett raseringslager och dessutom en härd (A3778), en avfallsgrop, en ränna, ett stolphål och ett antal stenar.

Under den tänkta golvytan fanns ett brandlager (A3878), två eldstäder/härdar (A3857 och 4321), ett stolphål och ett stenlyft. Under eldstäderna/härdarna låg ytterligare en härd (A4518), daterad till 1300-tal (bilaga 2).

A3903 (avfallsgrop) är inte direkt relaterad till hus 1 utan förefaller vara grävd på platsen senare.

Söder om kulturlagret A342 låg A3012 (grop) och A3074 (stenlyft). Det är osäkert om dessa kan relateras till hus 1. Båda dessa anläggningar framkom under matjorden vid schaktning. Se matrisen figur 18 och planen figur 19.

De stenar som är relaterade till hus 1 har eventuellt ingått i konstruktioner på platsen. Då området enligt markägaren Per Gustafsson utnyttjats som åker under 1900-talet, är det möjligt att man tagit bort en del stenar. En del av de stenar som fanns i avfallsgropen A3903 kan ha ingått i konstruktioner i hus 1.

Ett problem vid undersökningen och dokumentationen har varit ett förundersökningsschakt i norra delen av området. Utsträckningen av kulturlagret A342 har därmed inte kunnat bestämmas i sin nordvästra del. Den exakta utbredningen av lagret A2483 är svår att följa p.g.a. en provruta.

Hus 1 är mycket svårtolkat. Anledningen till att vi valt att se anläggningarna här som ingående i ett hus är förekomsten av stolphål, syllstenar och eldstäder samt lagret A2483, vilket har tolkats som en eventuell golvyta eller möjligtvis omrörda och tilltryckta raseringsmassor. Förekomsten av lera pekar mot att det kan vara fråga om en golvyta. I den underlig-

gande alven (A3775) framkom fragment av en skål med invändig grön glasyr som allmänt kan dateras till 1600-tal eller (mer troligt) till 1700-tal. Om A2483 är en gammal golvyta skulle detta betyda att golvet inte är äldre än denna keramik.

Om A2483 däremot tolkas som raseringsmassor kan keramiken istället säga något om när denna rasering/utfyllnad utförts. I vilket fall som helst kan lagret ses som en gräns mellan två olika faser för aktiviteter på platsen.

Under A2483 fanns ytterligare anläggningar, bl.a. en eldstad A4321. Om A2483 är en golvyta innebär detta att hus 1 kan ha två olika bebyggelsefaser. Det finns i så fall inte särskilt mycket lämningar från någon av de båda hypotetiska bebyggelsefaserna. Det är dessutom svårt att veta om anläggningarna i den tänkta äldsta fasen är samtida.

Ytterligare en tolkning av A2483 är att detta lager är en undre del av kulturlager A342, d.v.s. A2483+A342 har tillkommit efter att bebyggelsen upphört. Dessa båda lager kan i så fall innehålla lämningar från ett hus på platsen. Alla anläggningar under kulturlagret skulle då kunna tillhöra samma bebyggelsefas.

Förekomsten av fynd från tidig medeltid i anslutning till hus 1 medför att vi också måste räkna med möjligheten att någon eller några av de stratigrafiskt äldsta anläggningarna kan ha ingått i en byggnad från denna tid, t.ex. A4518, som ¹⁴C-daterats till 1300-tal.

Tolkning av hus 1 med två olika bebyggelsefaser

Till en eventuell äldre fas hör anläggningarna under A2483, d.v.s. A3653 (ränna – igenfylld med material liknande det i A2483), A3857 (hård), A3878 (brandlager), A3839 (stolphål), A4321 (eldstad), A4471 (stolphål) och A4544 (stenlyft). Kanske har A4321 varit eldstad i en äldre fas. A3653 kan ha varit väggränna eller ränna för bortledning av vatten (fig. 19).

Om det finns en yngre husfas kan A2483 ha utgjort golvytan och A3778 kan vara resterna av en eldstad. Om man leker med tanken att en del av fyndmaterialet i kulturlager A342 är raseringsrester från en yngre husfas får man en tydligare bild av detta hus.

De bitar av ev. äldre fönsterglas som framkommit i A342 skulle kunna tyda på att man haft glasfönster. Det har framkommit stora mängder bränd lera i A342, varav några kan tolkas som lerklining eller delar från någon konstruktion. Kanske har delar av den brända leran ingått i en spiskonstruktion. Faktum är att mycket av den brända leran framkommit runt den tänkta eldstaden i en yngre fas, A3778 (fig. 21).

Vad säger keramiken om en yngre fas av hus 1? I A3775 (markyta under A2483) fanns grönglaserad keramik som skulle kunna vara från 1700-talet. Keramiken från kulturlagret A342 har en större tidsmässig spridning. Här fanns såväl östersjökeramik och jydepotteskärvor som blomsterdekorerat flintgods. Det är dock problematiskt att göra tolkningar utifrån fynd från kulturlagret. Även om det kan innehålla rester från ett hus som stått på platsen kan man inte utesluta att detta material blandats upp med fynd som hamnat här utan att vara relaterade till huset, t.ex. de tidigmedeltida skärvorna.

Det är svårt att avgöra den exakta utbredningen för byggnaden eller byggnaderna på platsen. Avsaknaden av syllsten och det eventuella golvlagrets fläckvisa förekomst gör att placeringen av väggarna inte kan bestämmas. Det går inte heller att med säkerhet säga om det funnits en eller två husfaser. Vi får kanske nöja oss med att konstatera att det funnits bebyggelse på platsen.

Eldstad/spis i hus 1

Enligt tolkningen ovan skulle A4321 vara spis i en äldre fas och A3778 i en yngre fas. Mellan dessa båda anläggningar fanns en rad av stenar ställda på högkant (fig. 22). Flata stenar liknande dem i A4321 fanns ovanför A3778 i kulturlager A342, ovanför A4321 i lager A2483 och i avfallsgrop A3903.

Frågan är om inte A4321 och A3778 skulle kunna vara delar av samma spiskomplex, vilket då skulle ha använts under hela den tid hus 1 finns. A3778 kan ha tillkommit samtidigt som A4321 eller vara en senare tillbyggnad. Den lera, tolkad som del av A2483, som framkommit ovanför A4321 kanske är en del av spiskonstruktionen.

Hus 2 (A20003)

Denna byggnad syntes närmast som två vinkelställda rader med syllstenar. En stenpackning och en ränna har också tolkats som tillhöriga huset (fig. 23–24). Dess funktion är oklar, men sannolikt är det fråga om ett uthus. Likaså är dateringen oklar och det är närmast närheten till de övriga byggnaderna i fas 3 som medför att vi fört huset till denna fas. Det sparsamma fyndmaterialet motsäger dock inte denna tolkning.

Syllstenarna var belägna i linje med husgrundens södra långsida och tre av de inmätta stenarna utgjorde den nordvästra kortsidan. Stolphålen var koncentrerade till husets sydvästra del. Stenpackningen verkar ha varit resterna av en hoprasad spismur, och låg i husgrundens sydvästra hörn. Ett 5–15 cm tjockt kulturlager (A884) överlagrade stenpackningen. I detta fanns spridda fynd av kolflisor, brända ben, keramikskärvor, glas och rostiga järnföremål. I en av stenarna som låg antingen i eller intill stenpackningen fanns ett ca 10 cm långt borrhål, vilket tyder på att anläggningen inte är av särskilt hög ålder.

Längs husgrundens östra kortsida och norra långsida fanns inga grundstenar kvar. De är förmodligen bortplockade eller bortschaktade vid maskinavbaningen, alternativt hade man stöttat den delen av huset mot berg i dagen.

Ett stråk av flammig mörkfärgad jord (A2008) avtecknade sig mot den underliggande rostjorden i husets södra del, från den sydligaste syllstenen och vinkelrätt åt nordost bort mot en låg bergkant.

Byggnadens funktion är oklar. Förmodligen har huset varit av enklare slag, kanske rör det sig om ett brygghus eller liknande. Närheten till smedjan gör att den eventuellt kan tillhöra smedjeområdet.

Hus 7

Lämningarna efter denna byggnad påträffades efter en andra maskinavbaning. Anläggningarna i detta område gav ett omrört intryck och var

svåra att avgränsa från omgivande jord. Åt nordost och sydost fanns stenrader vilka tolkats som rester av byggnadens syll. Byggnadens utsträckning åt nordväst och sydväst var oklar (fig. 25).

Cirka 3,3 kg slagg påträffades i anslutning till hus 7, varav ca 3,2 kg i A6981, en L-formad nedgrävning i anläggningens nordöstra del. I A6981 påträffades även ett mynt från 1746. Hus 7 har tolkats som en smedja.

Den centrala delen av smedjeområdet bestod av anläggningarna A7225 och A6981.

A7225 var en stenpackning som delvis överlagrades av fyllningen i A6981 (se fig. 25). Den verkar dock vara yngre än nedgrävningen för A6981. A7225 har preliminärt tolkats som rester av ässjans fundament, anläggningen är emellertid registrerad som stenpackning. I anläggningen fanns dock varken träkol, sot eller bränd lera. Ässjan kan emellertid också ha varit belägen vid byggnadens yttervägg, där en stenkonstruktion påträffades (fig. 25–26).

Nedgrävningen A6981 var svår att avgränsa i såväl plan som profil. Den hade ingen enhetlig fyllning och innehöll i huvudsak brungrått sandigt material som starkt påminde om omgivande alv, dock något mindre grusigt. I detta fanns stråk och områden med brungrått, humöst sandigt material med inslag av träkol och sot. Fyllningen kan ha tillkommit successivt, d.v.s. avsatts under en längre tid. Den skulle då kunna vara ett utkastlager från en ässja, något som fynden av slagg (troligen smideslagg i form av bottenskållor och andra bitar) skulle kunna tyda på.

En tolkningshypotes för A6981 är att anläggningen skulle kunna vara en arbetsyta i smedjan. Slagg kan ha rakats ut från ässjan och slängts på "golvet". Detta har sedan kanske täckts med sand för att jämna till ytan. Detta skulle kunna vara orsaken till den strimmiga fyllningen i A6981 – nedgrävningen har successivt fyllts igen.

Direkt söder om den eventuella ässjan A7225 låg A7538 (grop/nedgrävning). Den hade tydligt avgränsbara kanter och var fylld med mörkbrun, humös sand med strimor av sot och rödaktig rostjord. Eventuellt överlagrade gropens fyllning kanten av den intilliggande stenpackningen A7225, då det kom sten under gropen som kan tillhöra stenpackningen. I A7538 hittades ingen slagg. I det övre skiktet av A7538 fanns två eventuella stenlyft, A6935 och A6958.

Längre åt sydväst låg A7160, A7004, A7567 och A6864. A7160 var ett lager. Det bestod av mörkbrun och ljusbrun humös sand med kolstrimor och sotfläckar, i ytan fläckig av gul och röd rostjord. Anläggningen verkade vara mycket omrörd och överlagringar syntes i profilen. Eventuellt rör det sig om ett från smedjan utensat och därefter utspritt skikt av sot m.m., uppblandat med matjord.

Det verkar som om lagret var ett resterande parti av ett större område som påverkats av verksamheten i smedjan. Marken runt smedjans sydvästra del och ytterligare några meter bortåt sydväst och väster uppvisade på ett flertal ställen rosa-lila och rödaktiga färgskiftningar, vilka tolkades som rester av eldpåverkat material, t.ex. utkastad aska från ässjan. Området har troligen blivit omrört av senare tiders verksamheter.

De stenar som tolkats som syllstenar får ses som smedjans begränsning mot öster, sydöst och nordöst. Det är dock svårt att säga exakt vilka ste-

nar som ingått i en yttervägg eller om en byggnad på platsen haft olika faser med olika väggsträckningar. Det är, som tidigare framhållits, svårt att avgöra var smedjans avgränsning mot väster går. Kanske kan dess exakta utbredning inte bestämmas. Liksom fallet var med hus 1, får man kanske nöja sig med att konstatera att bebyggelse funnits på platsen.

En intressant fråga är om smedjan varit en vanlig gårdssmedja eller om man också har producerat föremål för avyttring. Flera olika slags järnföremål påträffades vid undersökningen. En vidare analys av dessa och av skriftligt källmaterial kring gården skulle sannolikt ge möjlighet att sätta in smidesverksamheten i ett vidare perspektiv. Denna analys får dock anstå till en vidare bearbetning av materialet.

Brandplatsen (A256)

På en bergknalle, strax väster om bostadshusets läge i den yngsta fasen, påträffades ett kraftigt brandlager (fig. 27 och plan fig. 7). Det låg under den syrenberså som sannolikt anlades av trädgårdsmästaren Palmer på 1920-talet. Brandlagret låg på berget, som var sotigt och brandskadat. I detta lager påträffades flera fynd, av vilka samtliga daterbara sådana härrör från 1700-talets senare del. Bland fynden märks brandskadad keramik, knappar, spik, fönsterglas och kritpipor.

Det är oklart om brandlagret härrör från en byggnad som brunnit på platsen, eller om man fört hit delar från ett rivet hus och eldat upp dem.

Fynden

Huvuddelen av de fynd som samlades in tillhör fas 3. Detta är helt i linje med resultaten från halländska studier, vilka visar att framför allt keramikmängden ökar markant i rurala hushåll under 1700-talet (Rosén 2004, s. 190 f). Keramiken fördelar sig enligt nedanstående tabell:

<i>Fas</i>	<i>Godstyp</i>	<i>Antal skärvor</i>	<i>Kärltyp</i>
3	Fajans	1	
3	Fajans	1	Kopp
3	Flintgods	6	
3	Jydepotte	1	
3	Ljust lergods	2	
3	Ljust lergods	8	Gryta
3	Odefinierbar	6	
3	Porslin	1	
3	Rödgods y	70	
3	Rödgods y	21	Fat
3	Rödgods y	12	Gryta
3	Rödgods y	4	Skål
3	Rödgods y	3	Tallrik
3	Stengods	3	
3	Svartgods ä	4	
3	Östersjökeramik	2	

Tabell 3. Fördelningen av keramikfynd i fas 3.

Som framgår av tabellen dominerar det yngre rödgodset kraftigt och det finns ett smärre inslag av jydepotter, fajans- och flintgodskärl samt några kärl i det importerade ljusa lergodset. Kärityperna domineras av bordskärl, som fat och skålar, medan kökskärlen är i minoritet. Allt detta ligger helt i linje med halländska studier av liknande miljöer (Rosén 2004, s. 186 ff).

Övriga fynd fördelar sig enligt nedanstående tabell. Glas utgör en stor fyndgrupp och i detta material finns såväl fönsterglas som glaskärl. Det verkar alltså som om man har använt glasfönster på i alla fall något av husen under denna tid. Huvuddelen av fönsterglaset är insamlat från området vid hus 1 och brandlagret A256.

Den andra stora fyndgruppen är järnföremål. Bland dessa finns förmodligen sådant som tillverkats i gårdens smedja. Materialet innehåller redskap, hästutrustning, byggnadsdetaljer och dräktdetaljer. Ytterligare dräktdetaljer finns i form av flera knappar, delvis med dekor. Mynten är från Karl XII:s tid, respektive 1746.

<i>Material</i>	<i>Typ</i>	<i>Antal fragment</i>
Ben		44
Ben	Brända ben	59
Ben	Tänder	31
Bergart	Bryne	2
Brons	Knapp	10
Brons	Smält metall	1
Bränd lera		236
Flinta	Bränd flinta?	1
Glas		111
Glas	Fönsterglas mm	2
Glas	Fönsterglas?	11
Järn		39
Järn	Beslag	1
Järn	Bältessölja	1
Järn	Hake+spik	3
Järn	Hästska	1
Järn	Hästskaöms	5
Järn	Kniv	2
Järn	Krok	1
Järn	Krok/hake	1
Järn	Nit	1
Järn	Spik	60
Järn	Spik?	2
Järn	Spikhuvud	1
Koppar	Bleck	2
Koppar	Mynt	2
Kritpipa		16
Kvarts		15
Sandsten	Bryne	3
Slagg		61

<i>Material</i>	<i>Typ</i>	<i>Antal fragment</i>
Tegel		5
Trä	Bränd plank	1
Trä	Förkolnad brädbit	1
Täljsten	Sländtrissa	1

Tabell 4. Fördelningen av övriga fynd från fas 3.

Fas 4. 1800-talets mitt till 1964

Till denna fas hör de byggnader som användes fram till dess gården övergavs och som sannolikt byggdes i samband med laga skifte, d.v.s. omkring 1860. Bostadshuset och det ena uthuset var rivet när undersökningen påbörjades, medan ladan ännu står kvar.

Inga egentliga kulturlager från denna tid påträffades. Däremot fanns spridda fynd i matjordslagret och i en mindre fyndkoncentration öster om bostadshuset (O11235). En del fynd samlades också in från det som återstod av husgrunden till bostadshuset (här kallat hus 4). Huvuddelen av lösfynden torde härröra från denna fas.

Till den yngsta fasen hör också den omfattande omstrukturering av tomten som gjordes i början av 1920-talet, då gården en kortare tid beboddes av Johan Palmer. Det var sannolikt vid denna tid som de kraftiga terrasseringarna i slutningen upp mot bostadshuset gjordes. En syrenberså väster om bostadshuset hör till denna period, liksom den vägsträckning som ännu kunde iaktas från bostadshuset ned mot nuvarande Aplanreds samhälle. Vägen löpte genom gården och finns på häradskartan från 1890-talet.

I undersökningsområdets östra del undersöktes två röjningsrösen A2201 och A2227 (fig. 7). De visade sig av allt att döma vara sentida. Ett av dem användes vid 1900-talets mitt som en vilo- och utsiktsplats och gick enligt den tidigare markägaren under benämningen ”jordsöffa”.

Fynden

Relativt få fynd har förts till fas 4, i huvudsak beroende på att vi i stort sett inte undersökt anläggningar från denna fas. En större mängd glas- och keramikskärvor samlades dock in från ett område som verkar ha använts som sopdump norr om boningshuset. Området ligger ca 3 meter väster om den grusväg som beskrevs ovan. Detta material domineras av flintgods men här finns också rödgods och en del andra keramiktyper.

En stor del av de skärvor som samlades in som lösfynd i samband med avbaning och rensning hör också sannolikt till fas 4. Några av dem, i huvudsak flintgodsskärvor, har en utformning som daterar dem såsom tillhörande denna fas.

Nedanstående tabell visar fördelningen av keramikfynden från fas 4.

<i>Fas</i>	<i>Godstyp</i>	<i>Antal skärvor</i>	<i>Kärletyp</i>
4	Flintgods	88	
4	Flintgods	6	Kopp
4	Flintgods	22	Tallrik
4	Ljust lergods	18	

Fas	Godstyp	Antal skärvor	Kärltyp
4	Ljust lergods	1	Fat
4	Rödgods y	14	
4	Rödgods y	2	Fat
4	Rödgods y	4	Kruka

Tabell 5. Fördelningen av keramikfynden från fas 4.

Förändringen från föregående fas är tydlig så till vida att flintgodset kraftigt dominerar mängden skärvor. Materialet består nästan uteslutande av bordskärl som fat, tallrikar och koppar. Enda undantaget är en kruka i rödgods. När det gäller material från så pass sen tid som detta finns i stort sett inga adekvata jämförelsematerial och det går därför inte att avgöra om denna fördelning av kärl är karaktäristisk eller ej.

Av övriga fynd är endast 61 fragment av glaskärl förda till denna period. Sannolikt skall flera av de lösfynd som togs tillvara från matjorden föras till denna fas. Dessa är dock inte analyserade med avsikt på datering.

Utvärdering av undersökningsplanen

I undersökningsplanen (Lindman 2003) formulerades ett antal mål för slutundersökningen. Hur dessa har uppfyllts skall här granskas närmare.

”Det övergripande syftet för undersökningen är att studera *gårdens ursprung, bebyggelseutveckling och bebyggelsestruktur*. En inriktning för undersökningen är att *söka efter en förmodad etableringsfas* under yngre järnålder/medeltid”

På den här punkten har målen i huvudsak kunnat nås. Vi har kunnat identifiera en trolig första etableringsfas under tidig medeltid även om bristen på daterbart material inte möjliggjort en närmare datering. Vi har också kunna konstatera att någon närvaro under förhistorisk tid inte är synlig i materialet.

”En annan inriktning är att skaffa ett helhetsgrepp över *byggnationerna från olika tidsperioder* i området, de rumsliga strukturerna och hur kringflyttningen skett inom tomten.”

Också på denna punkt har målen i huvudsak kunnat nås. Vi har identifierat flera faser i gårdens bebyggelseutveckling och grovt kunnat datera dessa. Däremot visade det sig att tomten varit föremål för en omfattande redeponering av massor, särskilt under det senaste seklet, inkluderande stenröjning och bortsprängning av bergspartier. Därmed har de arkeologiska lämningarna påverkats så pass kraftigt att det har varit mycket svårt att rekonstruera byggnadernas utseende och tekniska utformning mer i detalj.

”En ständigt närvarande faktor är risken för kontinuitetsbrott i användningen av en plats. Om sådana överhuvudtaget är möjligt att konstatera i det arkeologiska materialet är en annan infallsvinkel i arbetet.”

Vi har sannolikt kunnat konstatera ett uppehåll i bebyggelsen under senmedeltid, det vill säga vi har inga fynd eller lämningar som kunnat dateras till 1400-talet. Uppehålllet sammanfaller med den senmedeltida agrarkrisen och pestepidemierna, då av allt att döma en stor mängd gårdar

i Sjuhäradsbygden lades öde. Om frånvaron av fynd och säkra dateringar avspeglar en verklig ödeläggelse eller ej är osäkert. Det är välkänt att fyndmaterial från den senmedeltida landsbygden oftast är ytterst få. Svartgodskärnen från tidig medeltid har upphört att produceras, medan de importerade kärnen, som var vanliga i städerna, sällan nådde ut till landsbygden. Senmedeltiden är därför svår att identifiera i rurala miljöer. Frågan om en senmedeltida ödeläggelse eller ej på Aplared är sådant som får bli föremål för vidare studier.

”Undersökningen av gårdstomterna ger också möjligheter att söka efter spår av *hur marken arronderats och utnyttjats*, t.ex. genom iakttagelser av åkersystemen och röjningarna.”

”I området finns också förutsättningar att närmare studera vissa delar av odlingshistorien, nämligen *grödor och matproduktion*.”

Detta mål visade sig vara betydligt svårare att nå. Den kraftiga omstruktureringen av tomten i sen tid hade medfört att eventuella spår av äldre odlingslämningar var borta. De båda röjningsrösen som undersöktes visade sig sannolikt hörröra från relativt sen tid.

Vi hoppades få några fingervisningar om gårdens agrara produktion från de makrofossilprover som togs från matjorden i kålgården, brandlagret A8991, brunnen och stukan i kålgården. Dessa prover visade sig dock säga mera om hushållets konsumtion än om dess produktion. Ölbrygging var den aktivitet som syntes tydligast. Man kan dock göra iakttagelsen att skörden från humlegården inte användes till gårdens egen konsumtion, eftersom man verkar ha kryddat sitt öl med pors ännu under 1600-talet och senare.

Materialets potential

Materialet från undersökningen i Aplared har potential för en rad olika slags vidare studier. Särskilt intressant är möjligheten att följa en gård och studera dess invånare och deras materiella kultur från 1500-talets början fram till dess den läggs ned 1964, dessutom i flera olika källmaterial. En annan viktig uppgift är att sätta in gården i sitt historiska och geografiska sammanhang. Nedan specificeras några aktuella forskningsområden, till vilka en bearbetning av Aplaredsmaterialet kan ge ett bidrag. Inom ramen för en steg 2-rapport kommer främst de tre först beskrivna områdena att studeras vidare

Forskningsområden

Bebyggelseutveckling på landsbygden

Under denna rubrik döljer sig en rad frågeställningar. Till dessa hör frågan om den tidigmedeltida bebyggelseexpansionen, ödeläggelse och befolkningsminskning under senmedeltid och en nyodlingsfas under 1500-talet. Frågorna har diskuterats länge, i synnerhet utifrån ett historiskt/kameralt perspektiv.

Nya studier i Sjuhäradsbygden har givit möjlighet att belysa frågan med hjälp av arkeologiskt källmaterial och äldre lantmäterimaterial (se t.ex. Connelid & Rosén 2004). Dessa har givit vid handen att den senmedeltida ödeläggelsen varit betydligt mer omfattande än vad tidigare stu-

dier har antytt. Vidare förefaller det som om nyodlingsverksamheten under 1500-talet i hög grad tog sig formen av ett återupptagande av tidigare ödelagda gårdar. Utvecklingen på Aplared faller på ett naturligt sätt in i denna diskussion.

Resultaten från undersökningen ger också möjlighet att studera bebyggelseutveckling i ett mikroperspektiv; hur en gårdstomt omstrukturerats över tid och möjligheterna att relatera det äldre kartmaterialets uppgifter om byggnader till den arkeologiskt påträffade bebyggelsen. Ett intressant jämförelsematerial härvidlag är undersökningen på Hörsås i Getinge socken i Halland (Bjuggner m.fl. manus).

Identitet och materiell kultur

I en aktuell avhandling diskuteras den materiella kulturen på landsbygden under tidigmodern tid jämfört med städerna. I studien, som främst berör Halland, konstateras att det var påtagliga skillnader mellan urban och rural materiell kultur genom hela den studerade perioden. Särskilt tydligt var detta under 1700-talet, med en mycket särpräglad allmogekultur som kan uppfattas som en medveten motvikt mot den etablerade borgerliga kulturen (Rosén 2004).

Fyndmaterialet från Aplared är i stort sett det enda västgötska rurala material som kan användas för liknande studier (se dock Sandberg 1987). En intressant uppgift vore att jämföra framför allt keramikfynden (som utgör den största fyndgruppen) med urbana material i syfte att undersöka om de halländska iakttagelserna är giltiga också här. Det är då framför allt material från Alingsås, Ulricehamn och Göteborg som är aktuella, i avsaknad av fynd från den närmaste staden Borås.

Ekonomi och försörjning

Att döma av det kamerala materialet var jordbruket av relativt liten betydelse på gården. Åkerarealen var mycket liten. Sannolikt kan dock boskapsskötseln ha spelat en större roll i gårdens försörjning än åkerbruket.

Det faktum att gården ligger i Sjuhäradsbygden ger anledning att tro att hantverk och gårdfarihandel kan ha spelat en viktig roll i gårdens försörjning, kanske viktigare än jordbruket. Smedjan kan vara ett tecken på detta och en analys av gårdens smidesverksamhet blir en del av arbetet med steg 2-rapporten. En studie av de mark- och odlingshistoriska resultaten sedda i relation dels till de kulturgeografiska resultaten, dels till de skriftliga källornas uppgifter om t.ex. knallehandel, blir också en angelägen uppgift.

Tvärvetenskapliga frågor

Det föreligger ett stort källmaterial från tidigmodern tid som berör Aplared, framför allt från 1700-talet och framåt. Särskilt gäller detta det skriftliga källmaterialet, som nyligen sammanfattats i en sockenbok för Ljushults socken (Herngren 1996).

Under undersökningens gång fick vi också ta del av en rad muntliga berättelser från de senare generationerna på och kring gården. Det är av stort intresse att sätta dessa tre källmaterial i relation till varandra – det

arkeologiska, det skriftliga och det muntliga. Vilka olika bilder ger de av gården, dess aktiviteter och invånare?

Särskilt intressanta är de diskrepanser mellan olika källor som vi redan i fält kunde iaktta, t.ex. att de muntliga berättelserna var svåra att förena med vad vi tyckte oss se i det arkeologiska materialet. Sådana kontraster mellan olika källmaterial har setts som ett sätt att komma åt företeelser i gången tid, som kan vara svåra att iaktta på annat sätt (Andrén 1997, s. 176 f).

Aplared som metodutveckling

Tack vare noggranna stratigrafiska observationer och upprättandet av matriser har det till synes röriga materialet kunnat sorteras upp i olika faser. En förutsättning för att detta skulle kunna genomföras var att platsen undersöktes enligt single context-metoden. Detta är ett arbetssätt som har stora fördelar framför den rådande metoden att undersöka särskilt kulturlager genom rutgrävning. Framför allt får man möjlighet att få en överblick över ytan och de stratigrafiska relationerna som man knappast kunde ha fått med "rutgrävningsmetoden". Det medför också att även undersökningsplatser som är kraftigt påverkade av olika sentida ingrepp kan tolkas stratigrafiskt. Arbetet underlättas i hög grad av att man använder de möjligheter som finns i Intrasis att relatera olika objekt till varandra.

Vår rekommendation är att man absolut bör överväga att använda detta förfaringssätt vid framtida undersökningar av liknande objekt. Den något ökande tidsåtgången det innebär att mäta in fynden direkt uppvägs av att man slipper lägga ut rutnät och att man omedelbart får en bild av fyndspridningen över ytan.

Under utgrävningarna i Aplared etablerades en god kontakt med intresserad lokalbefolkning. På eget bevåg bidrog dessa med mängder av information om Apledets historia. Vid framtida undersökningar av liknande platser skulle kontakt kunna tas med intresserad lokalbefolkning i ett tidigt skede av projektet. Detta skulle kunna leda till ett samarbete vad gäller utforskningen av det undersökta objektets kulturhistoriska inramning och bakgrund. Detta skulle även vara i linje med de verksamhetsmål för kulturmiljöområdet som Riksdagens prop. 1998/99:114 och RAÄ anslagit om "allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön" (Direktiv för Riksantikvarieämbetets verksamhetsplanering inför 2004, s. 3 f).

Referenser

- Andrén, A. 1997. *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna*. Stockholm.
- Bjuggner, L., Johansson-Hervén, C. & Rosén, C. *Gårdar i Hörsås från medeltid och nyare tid*. Rapportmanus. Stiftelsen Hallands läns museer.
- Carlsson, K. & Rosén, C. 2002. *Stadsbornas kärl – Keramik i västsvenska städer från 1400-tal till 1700-tal*. Urbaniseringsprocesser i Väst-sverige. GOTARC Serie C. Arkeologiska Skrifter No 44. Göteborgs universitet. Göteborg.

- Connelid, P. & Lindman, G. 2003. *Arkeologisk förundersökning för väg 27, delen Kråkered–Aplared*. UV Väst Rapport 2003:7.
- Connelid, P. & Rosén, C. 2004. *Fornlämningar vid vägen. Särskild utredning inför ombyggnad av väg 1877, Västergötland, Gullered och Liareds socknar*. UV Väst Rapport 2004:10.
- Direktiv för Riksantikvarieämbetets verksamhetsplanering inför 2004.
<http://wwwi.raa.se/styrdok/vpdirektiv%202003.pdf>
- Herngren, I (red.) 1996. *Ljushult. Boken om socknen, dess historia, gårdar och människor*. Utgiven av Ljushults hembygdsförening.
- Lindman, G. 2003. Undersökningsplan för arkeologisk slutundersökning av Aplareds gårdstomt, RAÄ 53, Ljushults sn, Borås kn, Västergötland.
- Lundqvist, L. & Schaller Åhrberg, E. 1998. *Fynden. Med kunglig utsikt. Varla under järnålder och tidig medeltid*. Arkeologiska resultat. UV Väst rapport 1997:26. RAÄ.
- Mascher, C. 1993. *Förhistoriska markindelningar och röjningsröseområden i Västsveriges skogsbygder*. Kulturgeografiskt seminarium 2/93. Rapporter meddelanden uppsatser från Kulturgeografiska institutonen. Stockholms universitet.
- OÄL. *Ortnamnen i Älvsborgs län. Del VII:1. Kinds härad. Norra delen*. Stockholm 1919.
- Rosén, C. 2004. *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 53. Lund Studies in Medieval Archaeology 35.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund. No 92. Lund.
- Sandberg, B. 1987. *Björnsjöås – en gård i Göteborgs inland*. Göteborg.

Administrativa uppgifter

Riksantikvarieämbetets dnr: 423-533-2003.

Länsstyrelsens dnr: 431-42137-2003.

Projektnummer: 1310234.

Intrasiprojekt: V2003:23

Undersökningstid: 12 maj–11 juli 2003.

Projektgrupp: Christina Rosén (projektledare) samt Linda Fredriksson, Pernilla Morner, Göte Nilsson Schönborg, Anna Sjöberg och Mattias Öbrink.

Underkonsulter: Pär Connelid, Kula HB. Miljöarkeologiska laboratoriet, Umeå universitet. Erik Danielsson, Vedlab. Poznań Radiocarbon Laboratory.

Exploateringsyta: 4900 m².

Undersökt yta: 4900 m².

Läge: Ekonomiska kartan, blad 6C 8h.

Koordinatsystem: RT90 5 gon V.

Koordinater för undersökningsytans sydvästra hörn:
x 6391500 y 1470580.

Höjdsystem: RH70.

Dokumentationshandlingar som förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), RAÄ, Stockholm: 6 profilritningar i skala 1:20.

Digital dokumentation: förvaras på UV Väst.

Fynd: fynd med Fnr 2–259; dessutom 667 fyndenheter med flera fynd under varje ID-nr.

Bilaga 1. Aplared – arkeobotanisk analys av jordprover

Av Karin Viklund

Allmänt

Analysen gäller prover tagna på en gårdstomt i Aplared utanför Borås, med lämningar från främst 1500–1900-tal. Proverna kommer från olika lager och anläggningar och frågorna rör generellt gårdens ekonomi, vad man odlat, om man tagit tillvara vilda växter, om man odlat humle, etc.

Inför tolkningarna bör man först göra klart att de växtmakrofossil man i allmänhet har att förlita sig till vid arkeobotaniska undersökningar är bränt växtmaterial. Endast i syrefattiga miljöer som fuktiga lager i t.ex. brunnar, kan växtmaterial bevaras obränt under lång tid. Detta innebär att det brända växtmaterial man hittar måste ha blivit bränt på något sätt – vilket förstås minskar chanserna att hitta lämningarna av odlingsväxterna på platsen för odlingen. Men man kan ha bränt av eller svedjat odlingsytor i åkrar och trädgårdar, bränt trädgårdsavfall som man sedan spritt ut eller tillfört köksavfall och spisaska som gödning. Det sistnämnda var säkerligen vanligt just för trädgårdar och småjordbruk och det stadiga inslaget av (fisk)ben i proverna torde vara spår av detta bruk.

Provbehandling

Proverna har vattensållats med uppsamling av två fraktioner, 2 mm och 0,5 mm. Provet från brunnen har genomgått samma behandling och därefter bevarats i vätska i kylrum, övriga har torkats. Slutligen har proverna genomsökts på växtmaterial, inslag av annat material har noterats och växtlämningarna bestämts så långt möjligt.

Tolkningar

Matjord i kålgård – tre prover från olika djup

Provet från 10 cm djup hade förnakaraktär med organiskt material i olika stadier av nedbrytning. Ett fåtal bitar träkol, ett obestämt bränt frö och 14 brända frön av pors hittades.

Proven tagna lite djupare ned, på 20 och 30 cm, var av lite annorlunda slag, med mer träkol och mer brända ben och tegel/bränd lera. Frömaterial fanns i provet från 30 cm djup och bestod av 2 sädeskornsfragment och ett Polygonaceae-frö som inte kunde bestämmas närmare samt 1 frö av pors. Således inga spår av köksväxtodling här, utan resterna bör snarare kunna hänföras till köksavfall –vilket också benen tyder på. Porsen är med största sannolikhet rester från ölframställning och här kan mycket väl också sädeskornsfragmenten och pilörtsväxten höra hemma. Avfallet från ölkokningen, bestående av krossad malt och sönderkokta porsfrukter, har bränts och sedan hamnat i köksträdgården med askan.

Brandlager, 8 cm djupt i kolskikt

Provet innehöll en hel del träkol samt förkolnade rester av flera växter, t.ex. hasselnötsskal, sädeskornsfragment, åkerogräs (våtarv, pilört, dân, trampört) hallon, starr och en hel del frön från pors, inalles ca 260 st. Således en ganska blandad växtbild, men alla växterna utom starren hör ihop med hushåll och matlagning. Porsen dominerar starkt och det bör handla om rester efter ölbrygging. Ogräsfröna och sädeskornsfragmenten kan ha samma ursprung. Efter att själva brygden gjorts i ordning och dravet – resterna av den mältade och krossade säden silats ifrån (några ogräsfrön kan ha slunkit med), så lade man i smaksättningen, (t.ex. pors), i vörten och kokade en liten stund, eller också koktes kryddorna separat och blandades sedan i. Porsfrukterna är sönderdelade och hartskornen runtom borta, något som tyder på att de legat i blöt/kokats.

Pors var den vanligaste ölkryddan i norra Europa där pors växer vilt fram till historisk tid då den successivt slås ut av humlen, med start på 1300-talet. Hansan bidrog starkt till detta med sin skräckpropaganda om att man kunde bli galen, blind etc. av porsöl. Fakta i målet är att humleölet har längre hållbarhet och lämpar sig bättre för transport (t.ex. på Hansans koggar) (Behre 1999). I Sverige finns pors belagt arkeobotaniskt i bl.a. Lund från ca 1100–1500-tal, och på några mellansvenska lokaler från samma tid. Det materialet tyder på att porsölet höll sig kvar längre i södra Sverige än i Mälardalen (Viklund in press). När humleölet vunnit terräng i landet införde man – för att slippa dyr import – tvångslagar om odling av humle på varje bondgård. Den första kom 1442 och i Sverige fanns lagarna kvar fram till 1860 (Zackrisson 1994). Det är alltså högst troligt att det i Apledalen någon gång har odlats humle, men vi kan inte se spåren av detta i proverna.

Kulturlager – ett prov

Provet gav ett par brända fröfragment och ett par oförkolnade hallonkärnor. Andelen träkol var mycket liten och inget övrigt av avfallskaraktär noterades och därmed kan sägas är att någon påtaglig kulturlagerkaraktär hade inte detta prov. Hallonkärnorna (som ej var brända) tyder på hög näringshalt.

Stuka/förvaringsgrop

Enstaka träkol, lite brända ben med inslag av fisk samt brända frön av åkerogräset våtarv, ängsväxten svartkämpar, och ett bränt sädeskorn av korn. Provet har ett mycket blandat innehåll och är av avfallskaraktär, vilket kan ha sin förklaring när det rör sig om en grop där material lätt ansamlas. Något samband med en användning som stuka har knappast växtmaterialet.

Brunn

Provet innehöll lite tegel/bränd lera, brända ben och järnskrot och en del oförkolnade frön av hallon. Bränt växtmaterial fanns i form av hasselnötsskal, ett kornkorn samt frön från skräppa och pilört, således vad man kan tänka sig är spår av matberedning och malning av säd.

Hallonkärnorna skulle kunna ha bevarats i den fuktiga brunnen från någon tidigare bosättningsperiod. Icke brända hallonkärnor fanns även i ett kulturlagerprov. Dessa signalerar att marken varit näringsrik, men hallon slår gärna upp där det brunnit tidigare och den är därför också en indikator på tidigare bränning. Brända hasselnötsskal hittades också här liksom i ett annat prov. Naturlig flora eller insamling är väl frågor man kan ställa när det gäller hallonen och hasselnötterna. Är det fråga om den vilda floran kan bägge fynden vara indicier på att markområden avbränts, i annat är det fråga om matavfall.

Sammanfattning

De olika arterna noterade i Aplared är i sig inga överraskningar. Sädesslaget korn och de olika ogräsarterna är vanliga under långa tider, från bronsålderns slut och framåt. Hallon och hasselnötsskal är likaså vanliga fynd i arkeobotaniska prover från olika tider. Pors har hittats förut men mig veterligt är detta en av de få och sannolikt det största fyndet hittills i Sverige i en icke-urban kontext. Mest kända fynd hittills är från Lund (Hjelmqvist 1991). Arkeobotaniskt material, t.ex. hasselnötsskal och sädskornsfragment, möjligt att datera finns i flera prover.

Referenser

- Behre, K. E. 1999. The history of beer additives in Europe – a review. *Vegetation history and Archaeobotany* 8. 35–48, Springer Verlag.
- Hjelmqvist, H. 1991. Några trädgårdsväxter från Lunds medeltid. [Some garden plants from medieval Lund] *Svensk Botanisk Tidskrift* 85:225–248.
- Zachrisson, S. 1994. Humle – läkeört, krydda och konserveringsmedel. [Hops – medicinal plant, spice and preservative] *Sörmlandsbygden, Södermanlands hembygdsförbunds årsbok*. Vingåker.
- Viklund, K. (in press). *SWEDEN AND THE HANSE – archaeobotanical aspects of changes in farming, gardening and dietary habits in medieval times in Sweden*.

Provernas innehåll

A 2106, pnr 4658, matjord i kålgård, 30 cm djupt

2 sädskornsfragment, *Cerealia indet*

1 pors, *Myrica gale*

1 fragment av pilört e liknande, *Polygonaceae*

30-tal bitar brända ben, tegelfragment

A2106-10, pnr 4656, matjord i kålgård 10 cm djupt

14 st pors, *Myrica gale*

1 st indet

A 2106-20, matjord i kålgård 20 cm djupt

24 brända ben – fragment, varav 1 sannolikt fisk

klumpar, bränd massa

A11190 (stuka/förvaringsgrop)

1 korn, *Hordeum sp*
1 svartkämpar, *Plantago lanceolata*
1 våtarv, *Stellaria media*
1 frö indet
12 brända ben – fragment, ett par sannolikt fisk

A 2025, pnr 10309, A 8991, brandlager, 8 cm djupt i kolskikt

1 hasselnötsskal, *Corylus avellana*
5 pilört, *Polygonum lapathifolium*
1 då, *Galeopsis sp*
1 trampört, *Polygonum aviculare*
1 sädeskornsfragment, *Cerealia indet*
7 våtarv, *Stellaria media*
1 starr, *Carex tri*
1 hallon, *Rubus idaeus*
260 pors, *Myrica gale*

A8510, pnr 9210, brunn

1 vete, *Hordeum sp*
1 hasselnötsskal, *Corylus avellana*
4 skräppa, *Rumex sp*
1 pilört, *Polygonum lapathifolium*
15 hallon, *Rubus idaeus*, ej förkolnade
enstaka små träkolsbitar
brända ben, ett 10-tal små fragment
tegel/bränd lera, bitar
järnspik

Pnr 4659, A3097, kulturlager

(inga benfragment)
2 hallon, *Rubus idaeus*, ej förkolnade
2 brända fröfragment

Bilaga 2. ¹⁴C-dateringar

Poznań, 14-05-2004

Report on ¹⁴C-dating in the Poznań Radiocarbon Laboratory

Customer: Dr Christina Rosen
Riksantikvarieämbetet
UV Väst
Box 10 259
434 23 Kungsbacka
Sweden

Job no.: 469/04

Sample name	Lab. no.	Age ¹⁴ C	Remark
Ljushult A9689 Prov 35	Poz-6158	345±30 BP	
Ljushult A4518 Prov 14	Poz-6157	585±30 BP	

Comments: Results of calibration of ¹⁴C-dates enclosed

Head of the Laboratory

Dr. hab. Tomasz Goslar, prof. UAM

14-05-2004 Job no.: 469/04 Page 1 from 1

Results of calibration of ¹⁴C-dates – order 469/04

Given are intervals of calendar age, where the true ages of the samples encompass with the probability of ca. 68% and ca. 95%. The calibration was made with the OxCal software.

INFORM: References – Atmospheric data from Stuiver et al. (1998); OxCal v3.5 Bronk Ramsey (2000); cub r:4 sd:12 prob usp[chron]

Ljushult A9689 Prov 35: 345±30BP

68.2% probability

1480AD (23.3%) 1530AD

1560AD (44.9%) 1630AD

95.4% probability

1470AD (95.4%) 1640AD

Ljushult A4518 Prov 14: 585±30BP

68.2% probability

1305AD (0.7%) 1310AD

1315AD (45.6%) 1355AD

1385AD (21.9%) 1410AD

95.4% probability

1300AD (95.4%) 1420AD

Tabellförteckning

Tabell 1. Fördelningen av keramikfynd i fas 2.	10
Tabell 2. Fördelningen av övriga fynd i fas 2.	10
Tabell 3. Fördelningen av keramikfynd i fas 3.	16
Tabell 4. Fördelningen av övriga fynd från fas 3.....	18
Tabell 5. Fördelningen av keramikfynden från fas 4.	19

Figurer

Figureerna finns i en separat figurbilaga (s. 31–48).

Listor

Listorna finns i en separat bilaga (s. 49–75).